

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Yayın No. : 55

TÜRKİYE DİYANET
VAKFI

GÜNÜMÜZ DİN BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI VE PROBLEMLERİ
SEMPOZYUMU
(27 - 30 Haziran 1989)

SAMSUN — 1989

ÇAĞIN İSTEKLERİ VE KELÂM

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK
Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi

Kelâm'ı, Kur'an Felsefesi olarak anladığımızı hemen belirtmeliyiz. Bunu en geniş anlamda, Kur'an'ın inançla ilgili 9/10'luk bölümünün akılla yorumlanması şeklinde algılıyoruz. İnsan akılı, dün ve bugün, beşerî kültür ve medeniyetin asıl unsurunu oluşturmuş ve oluşturmaya devam etmektedir. Pek çok ilimler ve ilimlere dayalı gelişmeler, aklın hakemliğinde ve rehberliğinde beşeriyetin hizmetine sunulmaktadır.

Kur'an da aklın idrakine sunulan en büyük bağıştır. O insan akılla değer kazanır, akıl yoksa Kur'an da bir anlam ifade etmez. Böylesine bir açıdan bakıldığında, Kur'an ve akıl yanyana, biri diğeriyle mütemmimi durumundadır.

İslâm ilim disiplinleri arasında en seçkin yeri işgal eden Kelâm, zaman ve zeminlere göre, Kur'an'ın aklî yorumudur. Kelâm, diğer İslâm ilimleri gibi bir ihtiyaçtan dolayı tedvin edilmiştir. Onun asıl kaynağı Kur'an olup, o bütün gelişmelerini Kur'an ikliminde yapmıştır. Başlangıçta, yanlış görüş ve kanaat sahiplerini Kur'an zeminine çekmeye çalışan, daha ziyade İslâm iktisadî fırkaları arasında bir nevi iç mücadele şeklinde varlığını sürdüren ve fevkalâde önemli zihni inşâ örnekleri sunan Kelâm, daha sonra kendisine rakip olarak Felsefeyi seçmiştir.

Kelâm, Mu'tezilî iken de, Sünnî iken de akli vasıta olarak kullanmış, metodunun esasını aklî araştırmalar teşkil etmiştir. Zaman zaman bazı fırkalar tarafından naklin ön plana geçtiği veya tersi bir durum olan aklın tercih edildiği durumlar görülüyorsa da Kelâm metod olarak genelde akli kullanmış, onu istidlâl vasıtalarının en üstünü görmüş, amacına ulaşmada akli kutsal bir vasıta kabul etmiştir.

Tarihin seyri içinde müşahade edilen şudur : Kelâm, zaman ve zeminine göre metodunu değiştirmekten, ihtiyaçlara cevap verebilmek için

aslı maksaddan inhiraf etmeden, vesilelerle oynamaktan hiçbir zaman çekinmemiştir. Kelâm Tarihi bunun sayısız örnekleriyle doludur.

Kelâm ve konuları, günümüzde önemini her zamankinden daha şiddetli bir şekilde hissettirmektedir. Ancak Kelâm'ın kendini irdelemesi, bir nefis muhasebesi yapması, çağın istekleri karşısında bir durum muhakemesinde bulunması da o derecede bir zaruret olarak karşımızda durmaktadır. Çağımızda bag dondurucu bir suratle cereyan eden bilimsel ve teknolojik gelişmeler, iletişim vasıtalarının sınır tanımaz aşamaları pek çok değerlerin, inançların, kutsallıkların tekrar gözden geçirilmesine, değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Bilim ve teknoloji-deki bu hızlı gelişme, ferdin ve toplumun değer ölçülerine ve kavramlara ister istemez yansımakta, birtakım sorgulamalar kendiliğinden oluşmaktadır. Değişim o kadar hızlıdır ki, birtakım yıkılmaz sanılan maddi ve manevî tabular, insanı hayrette bırakacak tarzda Bniden yıkılıvermekte, onların yerlerine başka inanç, kavram ve değerlerin ikâmesi ise hemen mümkün olmamaktadır.

Topyekün dünya insanlık âleminin, fert ve toplum olarak, kendisinden nasibini aldığı bu baqdondurucu bilimsel ve teknolojik gelişmeler karşısında Kelâm gibi İslâm'ın asıl ruknu olan inançları konu edinen bir bilimsel disiplinin dünü ile bugunun mukayesesini yaparak yarına hazırlanması gerekmektedir.

Kelâm'ın dun olduğu gibi bugün de asıl iki konusu vardır; ALLAH ve İNSAN. Bu iki konuyu birbirine tanıtan ve ilgiyi kuran asıl vasıta ise Kur'an'dır, vahydir. Vahyi anlamada insana bahşedilen büyük araç ise akıldır ve ona yardımcı olan duyu organlarıdır.

Dunun Kelâmında Allah'ı ve insanı tanıma ve tanıtmada vahiy kullanılmış, onun anlaşılması için insanı hayrette bırakacak büyük araştırma ve çalışmalar yapılmıştır. Vahyin anlaşılmasına yönelik bütün bu mudewenat insanlığın müşterek malıdır, müslümanların ise en değerli kültür hazinelerini oluşturmaktadır.

Kelâm sozkonusu olduğunda yapılan ve yapılmakta olan daima dunde kalmak, maziyi anlatmak, bir nevi Kelâm Tarihi yapmaktır. Şekil ve muhteva yönünden geçmişi anlatmaktan başka birşey yapılamamaktadır. Kelâmın ana konuları islenirken, belirli bir surede, belirli bir süreçte, sürekli tarihte kalınmakta, mezheplerin ve o mezhep içerisinde yer alan belirli kişilerin görüşlerini aktarmaktan ileride, fazla birşey verilememektedir. Bu tarz bir uygulama, dinleyicide ve okuyucuda, bu ister öğrenci, isterse alêlade bir kimse olsun, şu kanaati ve soruları uyandırmaktadır : Sozkonusu edilen hususlar, bu konuda Kur'an'ın ne

dediğinin öğrenilmesini ve duyulmasını engellemek için bir perde midir? Asıl kaynak Kur'an öğretilerinden neden bahsedilmiyor? Vahiy olan Kur'an bu konuda ne diyor? Her çağın kitabı olan Kur'an'ın dedikleri gündeme getirilirse, tarihte kalmaktan daha yararlı bir iş yapılmış olmaz mı? Geçmiştekiler, Kur'an'ı kendi devirlerine göre anlayıp yorumlamışlar, bugün de onların anlayış ve yorumlayışları bir kenara atılmadan, günümüz ilâhiyat problemine çağın istekleri doğrultusunda çözümler getirilemez mi? Akla ilk gelen şöyle bir çözüm şekli oluyor :

Kelâm'ın konularını % 25 Kelâm Tarihi, % 25 Klasik Kelâm Konuları, % 50 Kur'an Öğretisi Olarak Kelâm şeklinde taksim edebiliriz. Böyle bir taksim ile bir yandan Tarih ve Klasik Kelâm ihmal edilmiş olacak, diğer yandan Kur'an Öğretisi Olarak Kelâm'ı veya bir Kur'an Felsefesi olarak Kelâm'ın şekil ve muhteva olarak günün ihtiyaçlarına cevap verir, pratik faydası olan bir disiplin haline gelmesi sağlanmış olacaktır. Kelâm'ı diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi tarihte kalan, birtakım indî mütalâların aktarılması şeklinde, muallakta kalan bir ilim olmaktan çıkarmanın, onu dinamik, canlı, hayatiyeti olan, bütün İslâmî disiplinlerin motoru haline getirmenin yolu, bilimsel gelişmelerle ilgisi olan, yakın ve uzak çevrede olup-bitenlerden haberdar olan bir bilimsel disiplin şekline sokmaktır.

Kelâm, Kur'an'ın tanıttığı şekilde Allah'ı ve insanı tanıma ve tanıma kutsal görevinden aslâ inhiraf etmeyecektir. Bunu yaparken çağın revaçta disiplinlerinden Fizik, Psikoloji, Sosyoloji, Antropoloji, Tıp vb. bilim dallarının verilerinden azamî istifadeyi metodunun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edecektir.

Kur'an tamamen insanı hedef alan bir kitaptır, nitekim O kendisini «İnsanlara yol gösterici (huden linnas, Bakara 185)» olarak tanımlamaktadır.⁽¹⁾ Ancak, Kur'an aynı zamanda Allah'ın kendisini insanlara tanıttığı kitaptır. Kur'an'ı Allah'ı tanıtan bir kitap olarak ele alıp incelediğimizde orada, bitmek tükenmek bilmeyen bir materyal bolluğu ile karşılaşılır, çeşitli yönlerden Allah'ın niceliği ve niteliği ortaya konur, insanın önünde engin bir ufuk açılır.

Allah yaratıcıdır, insan ve âlemin varlığının devamı Allah'a bağlıdır, rahmetin ve adaletin kaynağı Allah olduğu gibi, fert ve toplum olarak insanı hidayete, salâha, yücelmeye ve medeniyete götüren de Allah'tır. Sosyal ve ekonomik hayatın işleyişi, rızkın dağılımı, insanlar arasındaki farklılıklar, renkler, diller hep Allah'ın müdahalesi sonucudur. Allah, sonsuz yücelikte, aynı zamanda sonsuz merhamette olan, âlemlerin Rabbidir.

(1) Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 41, Ankara 1987.

Allah'ın varlığı, düşünen ve aklını iyi kullanan insanlar için sözkonusudur. Münkirin inkâr etmesiyle varlığına hanel gelmeyen Allah'ın zatını idrak etmekle varlığı, karıştırılan iki konudur. Allah'ı idrak edemeyenler veya akıllarına böyle bir külfeti fazla görenler Allah'ı inkâr etme gibi ucuz ve insan haysiyetine aykırı bir zihniyetin girdabına düşmektedirler.(2)

Allah'ın varlığı, akıl dışı anlamsız bir inanç olmayıp tek hakikatdir, temel gerçektir. Bununla birlikte Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmek gayba iman etmektir. Bu, hem çok yakın hem çok uzak Allah'a kalbte yer vermektir.

Allah'ın varlığını hissedebilmek zor bir iş değildir. Kur'an öğretisi bu konuda çok sade, çok yalın bir şekilde kendisinin, insanın ve çevresinde bulunan herşeyin bir hatırlatıcı olduğunu belirtip herşeyin bir âyet, işaret olduğu üzerinde ısrar ediyor. Yakın ve uzak çevrenin bütün maddî ve manevî unsurları, topyekün âlem Allah'ın varlığının aşikâr belgeleridir. Sözelimi, toprak, su, hava, gece, gündüz, ırmaklar, denizler, hayvanlar, yiyecekler, uyku, nihayet hayat ve ölüm bunlar ve daha nice unsurlar Allah'ın varlığının delilleridir. Herşey Allah var olduğu için vardır, herşeyin varlığı ve varlığının devamı Allah'a bağlıdır, ancak O hiçbir şeye bağlı ve bağımlı değildir.

Allah'ın yaratıcılığı, buna karşılık Allah'ın dışında olan bütün varlıkların hiçbir şey yaratmadıkları ve yaratamayacakları, belki çağdaş Kelâm'ın üzerinde en fazla durması gereken konu olacaktır. Bütün çağdaş bilim dalları; kimya, fizik, biyoloji, çeşitli tıp bilim dalları, verileriyle bu konuda Kelâm'a yardıma hazır beklemektedirler. İnsanın bilimsel ve teknolojik olarak elde ettiği başarılar, Allah'ın koyduğu ve işlettiği tabiat kanunlarından ancak çok cüz'î bir kısmının keşfinden ve pratik olana aktarılmasından ibarettir. Sözkonusu modern ilimler, Kur'an'ın tarif ve tavsif ettiği Allah'ı insan idrakine daha açık daha anlaşılır bir tarzda sunmak için âdeta yarış halindedirler.

Kelâm'a «Tevhid İlmî» adını verenler, onun, Allah'ın birtekliliği konusu, mesâisinin aslını teşkil ettiğinden böylesine güzel bir ismi ona lâyık görmüşlerdir. Kur'an baştan sona Allah'ın tevhidini sergiler, bu noktada akla büyük görevler verir, aklın işlevi, kâinatın düzenli işleyişine, âhengine bakarak Allah'ın bir tek olduğunu kabul etmek, bu hususta tesadüfe yer olmadığını görmektir. Allah'ı idrak etmek isteyip de idrak edemeyerek inkâra saplananlar bile kâinattaki mükemmelliği, düzeni her gün seyredip durmaktadırlar.

(2) Gölcük, Şerafettin, İslâm Akâidi, s. 67, Konya 1989.

Burada özetle söylemek istediğimiz şu olmaktadır : Kelâm'ın, başka bir ifadeyle İslâm ilâhiyatının temelini oluşturan «Allah'ın varlığı ve birtekliliği» demek olan Tevhid konusunda, asrın ihtiyacına cevap verebilecek yeni bir yaklaşımla meseleyi ele almak gerekmektedir. Bu zorunluluk, kendisini, Kelâm'ın ikinci ana unsurunu teşkil eden insan söz-konusu olduğunda da belirgin bir hale gelmektedir.

Çağdaş ilimlerin ana hedefi, insanı teşvik etmektir, onlar var gücüyle insana eğilmişlerdir.

Sosyoloji, toplumu bütün yönleriyle ele alıp onu müsbet bir ilim haline getirme gayretlerinde bulunurken, psikoloji, küçük âlem olarak kabul edilen, varlığın temeli ve merkezi olan insanı iç dünyasıyla anlamaya çalışmaktadır. Ekonomi, toplumu ve ferdi daha müreffeh yaşama şartlarını geliştirip yeni dünyalar peşinde koşarken, Tıp, daha sağlıklı bir hayat sunmanın reçetelerini araştırmaktadır. Bu ve benzeri diğer ilimler, insanın kendisini, yakın ve uzak çevresini tanıma da ona yeni ufuklar açmaktadır, çok sür'atli bir tempoyla insanın kendisine, geçmişine ve geleceğine yönelik bakış açısını değiştirmektedirler. Elbette bütün bunlar, yaşayan bir ilim olan Kelâm'a ve onun asıl konularından olan insan bahsine tesir edecektir.

Kur'an insana inmiştir. Kur'an'a ve insana bakıldığında şöyle bir gerçekle karşılaşılır : Kâinattaki bütün varlıklar Allah'ın iradesine tam teslim olmuşlardır. Onların başka bir tercihlerinin olmadığı açıktır. Bu ilâhî kanunun istisnası, insandır. İnsan, Allah'ın emrine uyup uymamada serbest bırakılmıştır. Teklife muhatap olan insan, onu yerine getirip getirmemede muhayyer bırakılmış, böylece ona, yücelme ve alçalma yolları açılmıştır. İnsanın önemi bu noktada kendini gösterir.

Kur'an, insan söz-konusu olduğunda, onun yaratılışını, yeryüzüne inişini, ona verilen hayatı, manevi dünyasını, iki yönlü oluşunu, birtakım vasıflarını vukufle işler. Psikolojik planda insanın bağımsız bir varlık olduğu, akıl ve şuur sahibi bir ekmeç varlık olarak kendi kaderini çizdiği ve neticede, bu kaderine razı olması gerektiği vurgulanır. İnsanın yücelmesinin ancak imanla gerçekleşebileceği, bunun aksi durumu olan inanmamanın ise, insan haysiyet ve şahsiyetine büyük darbe olacağı belirtilir. Mü'min insanın, salih amellerden geçerek takva doruğuna erişen ahlâkî davranışlarındaki bütünlük, güzellik, dünya hayatının amacıdır.

İnsan ferd olarak, tek başına âlemdir. Fakat o aynı zamanda, toplum düzeninin bir parçasıdır ve sosyal bir varlıktır.

İnsana ferd olarak bulaşabilecek birtakım hastalıklar, toplum olarak da bulaşabilir. Bunların başında Politeizm, şirk gelir ve bu, Tevhid'in karşıtıdır. İnsanın, ferd ve toplum olarak ruh ve beden sağlığı, ancak, şirkin her türlüşünden uzak bir iklimde gerçekleşir. İnsan hay-siyetinin korunduğu atmosfer, ekonomik, sosyal, siyasi, hukukî istis-marların en az olduğu atmosferdir. Her türlü dengesizlik, eşitsizlik ve adâletsizliğin hüküm sürdüğü toplumlar, ruh dünyaları zengin, inançlı insanların yeşerebileceği toplumlar değildir.

Kur'an'ın ferd ve toplum olarak insana bakışı, çağdaş ilimlerin var-dığı sonuçlar gözönüne alınarak tekrar ele alınmalıdır. Kelâm'ın belki en önemli konusu, bizce, bu olmalıdır. Kişiden ve yaşadığı toplumun yönelişinden, istek ve eğilimlerinden soyutlanmış, Kur'an'ın değişmez prensiplerinin yorumunu yapmayan duyarsız bir Kelâm ve insan anlayı-şının verimli olamayacağı aşikârdır.

Aslında, ferdin ve toplumun benimsediği ahlâk esaslarının temeli, ilâhidir. Eğitime muhtaç bir yapıda olan insan ve toplumuna gönderi-len peygamberler, insanlığın bu kutsal önderleri sayesinde insanlık, maddî planda teknik medeniyetin, manevî planda, yüksek ahlâkî değer-lerin ve faziletlerin sahibi olmuştur.

Kur'an'da sergilenen ferd ve toplum anlayışı, Kelâm'ın benimseyip geliştireceği, modern ilmî verilerle desteklenerek bütün insanlığın isti-tadesine sunulması gereken büyük bir insanlık ideali olmalıdır. Şu ilmî hakikat, hiçbir zaman unutulmaması gereken düstur olarak hatırlanmalıdır.

«İnsanlar Allah'ı unuttur, O'nu küçümser, O'na isyan ederler, çünkü onlar tabiat olaylarını kendi kendine yeterli görürler ve çeşitli sorula-rın yalnız bu olaylara yönelmekle nihaî olarak cevaplanacağını sanırlar. Kâinatın kendinden başka bir şeyi gösteren işaret olduğunu anla-mazlar. Halbuki bu varlık, yani, Allah olmasaydı, kâinat, bütün tabîî se-bepleriyle bir hiç olurdu.»⁽³⁾

Allah ve insan birbirlerine rakip değildirler. Allah, Rabb'dır. İnsan ise, kuldur. Allah her şeyi insanın yararına yaratan, Rahman ve Rahim, âlemlerin sahibidir. İnsan, en üstün, en şerefli, halife varlık olarak Al-lah'ı tanıma ve bilme mevkiindedir. Kelâmın ana konuları olan âlem, Varlık, Bilgi, Nazariyesi, İman, İslâm, İlâhiyat, Nübüvvet, Âhiret ile, in-san kişi ve toplum seviyesinde, Kur'an ışığında, çağımız şartlarında Al-lah'ı tanımasını sağlamak durumunda olmalıdır. Kelâm bu ulvî görevi

(3) Fazlurrahman, A.e., s. 158.

ifâ ederken, çok uzaklarda değil, yakında olmalı, çok ayrıntılı görüş ve kanaatlerin arasında asıl gaye kaybolup gitmemelidir. Amacı, Kur'an'ın inanç esaslarını şerh, izah, yayma, aklî ve naklî delillerle anlaşılır hale getirme ve bu bakımdan gerçek anlamda İslâm Felsefesi veya Kur'an Felsefesi olan Kelâm, behemehal metod ve muhteva yönünden tarihteki tecrübelerinden de istifade ederek yeni diriliş sürecine girmelidir. Kelâm'ın hayatiyet kazanması, diğer İslâmî disiplinlerin canlanmasına, dinin daha iyi anlaşılıp öğretilmesine sebep olacaktır. İslâm kültür ve medeniyetinin kurulup gelişmesinin, bütün insanlığa ışık saçmasının temelinde Kelâmî münakâşaların olduğu bir gerçektir. Temelinde yine Kur'an'ın yer alacağı sağlam bir îman zemini üzerinde İslâm Kültür ve Medeniyetinin müslümanlara ve dolayısıyla bütün beşeriyete faydalar sağlaması, çağımızın istek ve gereklerine sırt çevirmeyen bir Kelâm'la mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- 1 — Prof. Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, Ank. 1987.
- 2 — Normes et Valeurs dans l'Islam Comtemporain, Paris. 1966.
- 3 — Mevdudî, Hz. Peygamber'in Hayatı, İst. 1985.
- 4 — Prof. Dr. Ş. Gölcük, Doç. Dr. S. Toprak, Kelam, Konya 1988.
- 5 — Prof. Dr. Ş. Gölcük, İslâm Akâidi, oKnya 1989.
- 6 — Prof. Dr. Ş. Gölcük, Kur'an'da İnsanın Değeri, İst. 1983.